

Patnácté výročí od založení Probační a mediační služby České republiky: co oslavenci popřát (z pohledu kriminologických výzkumů)?

JAN TOMÁŠEK, JAN ROZUM¹
Institut pro kriminologii a sociální prevenci

The fifteenth anniversary of the Probation and Mediation Service of the Czech Republic: what can we wish the honoree (in terms of criminological research)?

Abstract: In 2015 the Probation and Mediation Service of the Czech Republic is celebrating its 15th anniversary. Drawing on the research of the Institute of Criminology and Social Prevention, which study the work of the Service, the authors discuss three topics that the specialist community should focus on. It is a general public knowledge about the Service and about the alternatives to prison that could correlate with public punitivity, the cooperation between the Service and the courts or public prosecutors, and finally, the opinions and attitudes of probation officers towards their clients and towards their work.

Keywords: probation, alternatives to prison, sentencing, punitivity, offender rehabilitation

Úvod

Probační a mediační služba České republiky byla ustavena zákonem č. 257/2000 Sb. Její vznik coby samostatné složky justičního systému k 1. lednu 2001 můžeme chápat jako úspěšné završení mnohaletého procesu, během něhož se systém trestů zakotvených v našem zákoně přiblížil systémům vyspělých zemí západní Evropy. Vyvolán byl nejen nutností čelit prudkému nárůstu kriminality v devadesátých letech a s ním spojenému problému přeplněných věznic, ale též pochopitelnou snahou implementovat do české legislativy opatření odpovídající moderním trestně politickým trendům. Jednalo se zejména o rozvoj trestů alternativních k trestu odnětí svobody. Shrneme-li stručně nejpodstatnější změny, které se v tomto období odehrály, k již existujícím trestům podmíněného odsouzení a trestu peněžitému přibyl nejprve (v roce 1996) trest obecně prospěšných prací. Postupně se prosadily také názory, že efektivním nástrojem pro práci s pachateli je probace. Od roku 1998 bylo možno pachatelům uložit dohled probačního pracovníka v rámci institutu podmíněného upuštění od potrestání a podmíněného odsouzení k trestu odnětí svobody. Od roku 2002 pak také u dalších trestněprávních institutů, a to podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (tzv. parole) a u nahrazení vazby. Novelami trestního řádu byly navíc zavedeny nové alternativní způsoby řízení (respektive odklony v trestním řízení), nejprve podmíněné zastavení trestního stíhání (od roku 1994), a poté narovnání (od roku 1995), kde našly uplatnění principy restorativní justice (mediace). Nový trestní zákoník z roku 2009 pak paletu alternativních trestů dále rozšířil o trest domácího vězení a trest zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce. K tomu je nutno dodat, že samostatný zákon z roku 2003 upravil specifickou oblast zacházení s pachateli z řad dětí a mládeže. Také v něm je zakotvena řada alternativních forem řešení trestné činnosti. Klíčovou roli při uplatňování většiny ze zmíněných trestů

1 Korespondenci zasílejte na e-mail: jtomasek@iksp.justice.cz.

či opatření plní právě Probační a mediační služba ČR (dále v textu PMS).

V letošním roce 2015 uplyne od jejího založení patnáct let. Ač se nejedná o „kulaté“ výročí, patnácté narozeniny jsou v našich podmínkách tradičně vnímány jako významné. Jsou totiž vstupem do světa trestně odpovědných občanů, formálně stvrzeným převzetím občanského průkazu. Využijeme-li této paralely, jedná se o vhodnou příležitost zamyslet se nad dosavadní činností PMS a zhodnotit, co se daří a kde jsou dosud jisté rezervy. Autorům tohoto článku se k takovému kroku nabízejí vhodné podmínky. Oba působí v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP), který se ve svých výzkumech na oblast alternativních trestů pravidelně zaměřuje.

Výzkumy se zapojením PMS

Od vzniku PMS uskutečnil Institut celkem šest výzkumných projektů, do nichž se probační úředníci zapojili. Vždy se jednalo o jejich oslovení formou dotazníkového šetření. Přehled těchto studií nabízí Tabulka 1. Za pozornost v ní rozhodně stojí údaje o míře návratnosti. Nikdy neklesla pod 60 %, což je v tomto typu výzkumů velmi příznivý výsledek. Hodnotit jej můžeme i jako důkaz, že pracovníci PMS jsou pro svou odbornou činnost zapálení a stojí o možnost podělit se o své praktické zkušenosti a názory. V roce 2011 dokonce řádně vyplněný dotazník k probačním programům pro mladistvé zaslali probační úředníci- specialisté na mládež ze všech 76 středisek, které PMS v České republice má.

Tabulka 1. Výzkumy IKSP zaměřené na činnost PMS

Rok	Téma výzkumu	Respondenti	Míra návratnosti
2003	Parole	Všechna střediska (specialisté na paroli)	80 %
2006	Parole	Všechna střediska (specialisté na paroli)	89 %
2009	Opatření nahrazující vazbu	Všechna střediska (specialisté na dohled)	62 %
2010	Mediace	Všechna střediska (mediátoři)	99 %
2011	Probační programy pro mladistvé	Všechna střediska (specialisté na mládež)	100 %
2013	Trestní politika a nový trestní zákoník	Všechna střediska (vedoucí)	60 %

Zdroj: IKSP

Ačkoli se zaměření jednotlivých výzkumů lišilo, některá dílčí témata se v dotaznících opakovala. Zejména se jednalo o zkušenosti probačních úředníků se spoluprací s dalšími institucemi trestní justice a o jejich názory na možnosti i aktuální problémy práce s pachateli trestné činnosti. Zpětně je tak možno posoudit, zda se situace během let mění a zda se případné problémy daří řešit. Začteme-li se do příslušných výzkumných zpráv, objevíme mnoho témat, která by stála za pozornost. Tři z nich se nám nicméně

jeví jako nejvýraznější. Zůstaneme-li u paralely s oslavou zmíněného výročí, nabízí se možnost formulovat je v symbolické rovině jako přání, která by při této příležitosti mohla směrem k oslavenci zaznít. Kriminologie a kriminologický výzkum by ostatně v řadách pomyslných gratulantů chybět neměly.

Přání první: aby si česká veřejnost všimla, že PMS existuje

Každá nová organizace čelí při svém vzniku výzvě vydobýt si své pomyslné místo na slunci. Potřeba, aby o vás ostatní věděli, je v některých oborech lidské činnosti potřebou životně důležitou. Probační služby do této oblasti až tak nespádají, neboť klienti jsou k nim v naprosté většině případů nasměrováni prostřednictvím institucí jiných. Přesto nelze tvrdit, že je v zásadě jedno, zda veřejnost o jejich existenci ví, či nikoli. Vzhledem k tomu, že činnost probační služby je velmi úzce spojena s alternativními možnostmi řešení trestné činnosti, můžeme předpokládat, že povědomí občanů o této organizaci bude souviset i s jejich povědomím o různých strategiích trestní politiky. Je přitom známo, že malá informovanost o nabízejících se alternativách může významně souviset s vyšší punitivitou veřejnosti (Salisbury, 2004).

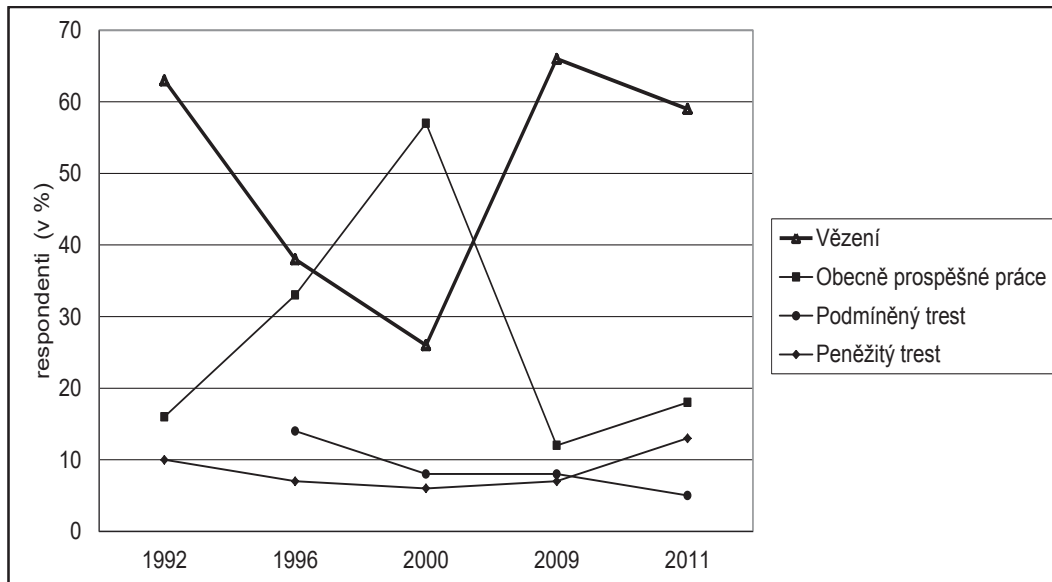
Právě tato problematika je v kriminologii sledována velmi pozorně. Jednou z tradičních otázek, kterými se punitivita měří, je volba vhodného trestu pro pachatele, jehož delikt je respondentovi podrobně popsán. Většina odborníků se shoduje, že takto pojatá otázka je pro zjišťování punitivních postojů vhodnější než otázky pokládané pouze v obecné rovině, tedy zpravidla v tom smyslu, zda jsou existující tresty dostatečně přísné (Roberts & Hough, 2005). Přístup založený na posouzení konkrétní kauzy využívá i Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti (ICVS), který respondenty vyzývá k výběru vhodného trestu pro recidivujícího pachatele vloupání. Na výběr mají trest odnětí svobody, obecně prospěšné práce, podmíněný trest a trest peněžité, eventuálně mohou navrhnout i trest jiný. Skutečnost, že ICVS bylo opakovaně uskutečněno v řadě zemí světa, umožňuje srovnání jak mezinárodní, tak z hlediska vývojových trendů (Mayhew & John, 2002).

Punitivita českých občanů představuje v tomto ohledu velmi zajímavé téma. Graf 1 vychází z výsledků ICVS uskutečněných v České republice (dříve Československu) v letech 1992, 1996 a 2000, a dále z výzkumů Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v letech 2009 a 2011, které využily tutéž otázku (tedy vhodný trest pro recidivujícího pachatele vloupání). Postoje českých občanů prošly za uvedené, téměř dvacetileté období pozoruhodným vývojem. Zatímco varianty podmíněného trestu a trestu peněžitého se v průměru obě trvale pohybují kolem 10 %, dramaticky se měnil podíl respondentů volících možnosti uvěznění a obecně prospěšných prací. Vývoj v devadesátých letech naznačoval, že touha veřejnosti poslat pachatele neodkladně za mříže postupně slábne (z 63 % v roce 1992 na pouhých 26 % v roce 2000), a to v přímé souvislosti s rostoucím přesvědčením, že vhodnou reakcí na takovýto delikt může být poskytnutí příležitosti pachateli svůj čin odpracovat ve prospěch celé komunity (od 16 % v roce 1992 po 57 % v roce 2000). Ve stejném období ostatně v České republice došlo k rozvoji alternativních trestů i ke vzniku PMS coby složky odpovědné za jejich uplatňování. Zjištěná data tak mohla být interpretována jako vítaný důkaz, že česká veřejnost je takovým trestně politickým trendům nakloněna.

Další šetření obsahující stejnou otázku bylo bohužel uskutečněno až v roce 2009 (Zeman et al., 2010). Jeho výsledek byl překvapivý. Podíl respondentů volících variantu uvěznění se dostal na historické maximum 66 %, zatímco obecně prospěšné práce se propadly na pouhých 12 % (tedy méně než v roce 1992, kdy tento druh trestu v České republice ani reálně neexistoval). Následující šetření z roku 2011 sice tyto extrémy mírně korigovalo (Scheinost et al., 2013), nicméně i tak je zjevné, že budeme-li na míru punitivity českých občanů usuzovat podle této, mezinárodními výzkumy ověřené otázky, jsme svědky výrazného posunu v postojích veřejnosti směrem k prosazování trestu odnětí svobody na úkor trestů alternativních. Děje se tak paradoxně v době, kdy kriminalita podle oficiálních statistik klesá a kdy občané, zejména srovnáme-li dnešní situaci s polovinou devadesátých let, rozhodně nemají důvod cítit se se zločinem ohroženější. Také proto se jako vhodnější pro vysvětlení těchto trendů

jeví teorie expresivně emotivní, které předpokládají spíše symbolickou funkci punitivních postojů, než teorie instrumentální, kde by byl vztah mezi punitivitou a strachem z vlastního ohrožení přímý (Tomášek, 2012). Faktorů, o nichž můžeme v těchto souvislostech uvažovat, ovšem může být více a jejich analýza není prosta řady metodologických obtíží (Moravcová & Tomášek, 2014).

Graf 1. Vývoj postojů českých občanů – otázka na vhodný trest pro pachatele vloupání

Zdroj: ICVS a IKSP

Dlužno dodat, že vysokým zastoupením odpovědí, prosazujících variantu uvěznění pachatele, se Česká republika vymyká i v rámci mezinárodního srovnání. Ve výzkumu z roku 2005, který proběhl ve 32 státech (Česká republika se neúčastnila), by pachateli stejného charakterizovaného skutku uložilo trest odnětí svobody v průměru 33 % respondentů. Nadpoloviční zastoupení získalo uvěznění pouze v Mexiku (volilo jej tam 70 % dotázaných), Hong Kongu (58 %), Japonsku (55 %), Severním Irsku (53 %), Turecku (53 %) a Anglii (51 %). Na opačném pólu se ocitly země jako Švýcarsko (pro uvěznění pachatele bylo pouze 12 % respondentů), Francie (13 %), Rakousko (13 %) či Finsko (15 %). Obecně platilo, že nejčastější variantou v evropských zemích (s výjimkou Řecka) byly vždy obecně prospěšné práce (van Dijk, van Kesteren & Smit, 2007).

Otázka, která nás musí nutně napadnout, je tedy jednoduchá: existuje-li určitá vazba mezi informovaností o systému trestní justice a punitivitou, jak jsou na tom čeští občané, pokud jde o jejich povědomí o PMS coby instituci, která zajišťuje uplatňování alternativních trestů? Odpověď naznačil výzkum veřejného mínění, který uskutečnil Institut pro kriminologii a sociální prevenci v roce 2008 na reprezentativním vzorku 1.014 občanů České republiky (Rozum et al., 2009). Ukázalo se, že ačkoli v té době měla PMS za sebou již několik let činnosti, obecné povědomí o ní bylo velmi slabé. Více než dvě třetiny respondentů (72 %) přiznaly, že o její existenci nemají sebemenší tušení. Dostatečné informace naopak mělo pouze 8 % dotázaných, zbývající část naznačila určitou, avšak spíše mlhavou znalost. Informovanost zdatelně rostla se vzděláním oslovených osob, naopak faktory jako věk, pohlaví, velikost místa bydliště či socioekonomické postavení hrály spíše zanedbatelnou roli. Větší význam neměl ani fakt, zda se respondent v uplynulých letech stal sám obětí trestné činnosti.

O něco lepším než představy o PMS a její činnosti se zdá být povědomí české veřejnosti o existenci samotných alternativních trestů. V již výše citovaném výzkumu veřejného mínění (Scheinost et al., 2013) měli respondenti spontánně vyjmenovat tresty, které mohou české soudy uložit kromě trestu odnětí svobody. Na obecně prospěšné práce si vzpomnělo 44,3 % oslovených, podmíněný trest uvedlo 44,2 %. Možná trochu překvapivě si nejvíce respondentů vybavilo trest peněžitý (44,7 %), ačkoli jeho využívání je v České republice ve srovnání s jinými zeměmi takřka zanedbatelné. Na celkové struktuře

uložených trestů se totiž dlouhodobě pohybuje pod 10 % (průměr za roky 2001-2013 činil 3,3 %).

Pokud by „neviditelnost“ PMS před zraky veřejnosti někoho obzvláště trápila, může se velmi snadno utěšit pohledem do zahraničí. Podobných výsledků totiž dosahují srovnatelné výzkumy také tam, a to dokonce v zemích, kde mají probační služby nesrovnatelně bohatší tradici. Příkladem může být Anglie a Wales, tedy jedna z uznávaných kolébek probace (Roberts & Hough, 2005). Přesto cítíme, že oblast informování občanů o kriminální politice a o podstatě či efektivitě různých alternativních opatření je v České republice zanedbávána. V médiích se zprávy na toto téma prakticky nevyskytují. Nedávno provedená analýza novinových zpráv v pěti nejčtenějších českých denících ukázala, že většina těchto trestů není pro novináře dostatečně atraktivním tématem. Určitou výjimku představoval trest domácího vězení. Zájem novinářů o něj však nebyl dán jen skutečností, že se v době výzkumu jednalo o slibnou, a mnoha experty vítanou novinku v systému trestů. Často je mnohem více zajímavý skandálem zavánějící průtahy se zavedením elektronického monitoringu (Scheinost et al., 2013).

Jak oprávněně podotýká Maruna s Kingovou (2004), pokusy vzdělávat veřejnost směrem k lepším a reálnějším představám o různých trestech a jejich efektivitě jsou cenné, avšak nikoli samo-spásné. Kriminalita a trestání pachatelů představují samy o sobě velmi komplikované téma, kde nikdy nejde jen o holá fakta, ale také o emoce. Navzdory tomu se domníváme, že PMS má v tomto směru velkou výhodu. Jako jeden z pilířů své činnosti má od samého počátku stanovenou práci s oběti trestných činů ve smyslu uspokojování jejich potřeb (Štern et al., 2010). Propojení oblasti probace a komunitních sankcí s restorativními principy je ostatně charakteristikou, která vzbuzuje značný zájem i ocenění v mezinárodních komparacích zaměřených na probační služby (van Kalmthout & Durnescu, 2008). Právě oběti a jejich zájmy jsou přitom tématem, na které veřejnost slyší. Citovaný výzkum Institutu pro kriminologii a sociální prevenci na téma mediace koneckonců ukázal, že většina veřejnosti by byla pro její uplatňování, a to právě z důvodu, že v ní vidí reálnou šanci vyhovět zájmům obětí domoci se náhrady škod utrpěných trestným činem (Rozum et al., 2009). Dalším tématem, které by mohlo k popularizaci alternativních trestů přispět, jsou jejich nároky na státní rozpočet, a to v přímém kontrastu k trestu odnětí svobody. Jedna z aktuálních domácích studií v tomto směru dosti výmluvně ukazuje, že z hlediska následné recidivy odsouzených není mezi efektem uvěznění a alternativními tresty prakticky rozdíl (Scheinost et al., 2015). Jestliže tedy odstrašující účinek vězení ve smyslu generální i individuální prevence nefunguje tak, jak možná veřejnost předpokládá, proč na základě dat tohoto druhu nepodnítit celospolečenskou diskuzi o tom, zda není v našem společném zájmu zohlednit alespoň finanční stránku celé věci? Je možné, že právě na tyto argumenty by část veřejnosti slyšela, a její postoje k trestání by se alespoň částečně změnily.

Přání druhé: aby existenci PMS vzali plně na vědomí všichni soudci a státní zástupci

Zatímco povědomí běžných občanů o práci PMS nemusí řadové probační úředníky trápit a mohou tuto otázku chápat jako spíše akademickou, skutečnost, nakolik vážně je berou představitelé dalších složek justičního systému je pro ně již zcela zásadní. Odvíjí se od ní totiž úroveň vzájemné spolupráce, bez níž si lze efektivní uplatňování alternativních trestů či jiných opatření jen stěží představit. Tohoto tématu se alespoň okrajově dotkla všechna šetření IKSP, zahrnutá do Tabulky 1. Dojem, který z nich získáme, je však poněkud rozporuplný. Jasně se totiž projevilo, že poznatky, které takovými šetřeními získáváme, jsou vždy přímo závislé na způsobu, jakým se je získat snažíme. Jinými slovy řečeno, různý typ otázek plodí různé odpovědi.

V roce 2003 jsme se probačních úředníků ve výzkumu na téma parole tázali, jak obecně hodnotí spolupráci se soudy (Rozum, Jarkovská & Kotulan, 2004). Výsledky byly uspokojivé – 61 % dotázaných ji popsalo jako dobrou, kdy na škále od 1 (velmi dobrá spolupráce) až 5 (velmi špatná) dosáhl průměr pro celý soubor 2,14. Dotazník ovšem současně nabízel prostor pro vlastní komentáře a připomínky respondentů. Obraz, který jsme z nich ke spolupráci se soudy mohli poskládat, již tak idylicky nepůsobil. Téměř pětina probačních úředníků si například stěžovala, že soudy nereagují dostatečně

různě na zprávy o tom, že klient porušuje podmínky dohledu. Očekávali jsme, že následující výzkum v roce 2006 dopadne v tomto směru lépe, neboť se v něm pozitivně odrazí čas, který mezi oběma šetřeními soudy a PMS na rozvoj spolupráce měly. Opak byl pravdou. Jako dobrou již spolupráci se soudy hodnotilo pouze 41 % probačních úředníků (průměr na stejné škále jako v roce 2004 byl tentokrát 2,57) a navíc výrazně přibýlo kritických poznámek: již dvě třetiny respondentů si v komentářích spontánně stěžovaly, že některé soudy neberou zprávy PMS o průběhu dohledu vážně a nereagují ani na opakované výzvy, že klient podmínky dohledu vážným způsobem porušuje (Rozum, Kotulan & Tomášek, 2008).

Bohužel, ani nejnovější šetření z roku 2013 nehovoří v tom smyslu, že by s postupujícími léty problémy tohoto druhu zmizely (Scheinost et al. 2014). Otázka položená v obecné rovině takovou naději opět dala - 37 % vedoucích středisek PMS popsalo spolupráci se soudy jako „velmi dobrou“ a 59 % jako „spíše dobrou“, zatímco jen 4 % jako „spíše špatnou“ (nikdo jako „velmi špatnou“). Pohled do komentářů a poznámek, kterými respondenti své odpovědi doplňovali, již tak potěšující nebyl. Pokud jde o stížnosti na nedostatečné reakce soudů na zprávy o porušování podmínek dohledu, setkali jsme se s nimi u tří čtvrtin probačních úředníků. Kritika ovšem provázela také spolupráci při výkonu jiných trestů. Jednalo se zejména o obecně prospěšné práce a trest domácího vězení, kde některé soudy podle našich respondentů obcházejí povinnost ukládat je pouze na základě předběžné zprávy PMS o pachateli a podmínkách, v nichž žije.

Celkově se ukázalo, že situace je velmi rozdílná v rámci jednotlivých středisek PMS. Zdá se, že spolupráci se soudem pozitivně ovlivňuje především doba, po níž se soudce a probační úředník znají a komunikují spolu, a také postoje a názory konkrétních soudců na alternativní tresty a možnost jejich využití. Podmínky pro vlastní činnost tak mají někteří probační úředníci diametrálně odlišnou než jejich kolegové v jiných místech České republiky. Dokládají to následující doslovné citáty, které jsme pomocí dotazníků získali. V prvních třech případech reprezentují pozitivní zkušenosti, ve zbývajících pak zkušenosti negativní:

„Úroveň spolupráce s příslušným místním okresním soudem hodnotím maximálně pozitivně – rychlé předávání informací, rychlá reakce soudu na zprávy PMS...“

„U našeho okresního soudu jsme se nesetkali s neochotou ke komunikaci. Případné problémy v rámci realizace kteréhokoliv z alternativních trestů byly vždy řešeny individuálně s příslušným soudcem, nikdy jsme se nesetkali s nevstřícností...“

„Reagují poměrně rychle. Pochopili, že naše návrhy mají smysl...“

„Soud pachatele osvědčí s odkazem, že vedl řádný život, avšak při tom nespolupracoval s probačním úředníkem, neplnil probační dohledový plán. Soud byl o tom opakovaně zpraven, a přesto se nic nedělo...“

„Soud se neztotožňuje s kladným stanoviskem k potřebnosti zřídit PMS ČR, zastává názor, že praxe v trestní oblasti a práce s pachatelem a obětí před vznikem PMS ČR byla vyhovující a plně dostačující...“

„Za velmi problematickou považuji situaci, kdy klient neplní dohled, nevede řádný život, neplní sjednaný probační dohledový plán... soudu je o tom podána zpráva a tato zůstane bez reakce...“

Výzkum z roku 2013 můžeme považovat za cenný i z toho důvodu, že nabídl pohled z „druhé strany“. Spolupráci s PMS v něm totiž hodnotili soudci a státní zástupci. Výsledky shrnuje Tabulka 2. Jasně z ní vyplývá, že naprostá většina respondentů z obou oslovených skupin je v daném směru spokojena. Ve-

směs příznivě vyznívaly také komentáře a poznámky, které se v dotaznících objevovaly. Řada respondentů cítila potřebu sdělit nám, že si váží ochoty a vstřícnosti probačních úředníků, nadšení pro jejich práci i vysoké kvality materiálů, které soudům či státním zástupcům připravují. Jestli považovali něco za chybu, pak to byl zpravidla nízký počet probačních úředníků, který vede k velkému zatížení služby.

Tabulka 2. Hodnocení spolupráce s PMS soudci (N=160) a státními zástupci (N=186)

Úroveň spolupráce	Soudci (v %)	Státní zástupci (v %)
Velmi dobrá	53	39
Spíše dobrá	38	36
Spíše špatná	3	2
Velmi špatná	1	1
Neví / nemá jednoznačný názor	5	22

Zdroj: Scheinost et al. (2014)

Dostáváme se zde do zvláštního rozporu. Jestliže většina soudců i státních zástupců hodnotí činnost PMS příznivě, jak je možné, že tolik probačních úředníků dává najevo nespokojenost se vzájemnou spoluprací a trápí je pocit, že jejich práce není brána dostatečně vážně? Napovědět nám mohou opět doslovné citáty z prezentovaného šetření z roku 2013, v tomto případě tři výroky, které nám poskytli státní zástupci:

„Požadovaná součinnost zpomaluje trestní řízení, vyhýbám se jí...“ (SZ, 20 let praxe)

„Je-li již spis na okresním SZ, je třeba jej co nejrychleji skončit podáním obžaloby či jinak, proto spolupráce s PMS pro potřeby návrhu alternativního trestu není využívána, protože výsledek by nestál za průtahy...“ (SZ, 1 rok praxe)

„Součinnost často vede k delší délce řízení...“ (SZ, 20 let praxe)

Je zjevné, že tito státní zástupci vnímají probační službu jako cosi ve smyslu „brzdy“ – tedy jako instituci, jejíž zapojení výrazně zpomaluje průběh trestního řízení. Není samozřejmě tajemstvím, že jak státní zastupitelství, tak soudy jsou tlačeny k tomu, aby každý případ vyřešili co nejdříve. Pokud se rozhodnout využít spolupráce s PMS (například vyžádáním zprávy o pachateli, na jejímž základě se mohou rozhodnout o návrhu či uložení vhodného alternativního trestu), celý proces se zákonitě prodlouží. A právě v tomto bodě se dostáváme k jednomu ze zásadních problémů současné kriminální politiky České republiky. Velmi příznačným se pro ni stal střet dvou filozofií, k nimž se instituce odpovědné za její realizaci otevřeně hlásí, ačkoli jsou v zásadě protichůdné. Na jednu stranu jde o hlasité volání po maximální rychlosti soudního řízení, neboť je to právě jeho průměrná doba, za co je česká justice veřejností kritizována. Na stranu druhou tu máme neméně jasný a přesvědčivý hlas, že je nutno individualizovat přístup ke každému pachateli a pečlivě zvažovat veškeré alternativy a možnosti, které se v reakci na jeho trestný čin nabízejí. Hlásat oba tyto principy se politikům jeví jako natolik přitažlivé, že odmítají vidět, že uspokojit v praxi oba současně je v podstatě nemožné. Výsledkem je stav, že rozhodnutí, který z principů je důležitější, zůstává na konkrétních soudcích a státních zástupcích. Probační úředník pak může jen doufat, že v místě jeho střediska se spolupracující instituce nepřikloní k názoru, že „body“ za co nejrychlejší vyřešení případu převáží vše ostatní.

V Tabulce 2 by nám neměl uniknout ani údaj o relativně vysokém podílu státních zástupců, kteří se rozhodli pro variantu „Nevím / nemám jednoznačný názor“. Jednalo se o více než pětinu celého vzorku. Vysvětlení jsme mohli opět hledat v jejich doplňujících komentářích či poznámkách. Prozradily nám, že tato skupina respondentů žádný důvod či prostor pro spolupráci s PMS v zásadě nevidí. Setkali jsme se dokonce s upozorněním, že daná otázka se v našem dotazníku ocitla omylem. Po téměř patnácti letech existence PMS jsou tyto názory přinejmenším překvapivé. Dotyční státní zástupci jakoby si ani nevšimli, že jejich součinnost se středisky PMS je s ohledem na možnosti využití alternativních postupů v rámci přípravného řízení přímo zakotvena v trestním řádu, a navíc i dále upravena několika interními normativními předpisy.

Skutečnost, že úroveň spolupráce je v různých regionech České republiky odlišná, dokládají také dostupné statistické údaje PMS. Uvedeme-li na ukázkou data z roku 2013, kdy probíhalo citované šetření, v kategorii osob starších 18 let bylo v tomto roce zaznamenáno celkem 9.562 podnětů k činnosti PMS v rámci přípravného řízení a řízení před soudem. Státní zastupitelství se na tomto počtu podílelo zhruba pětinově (1.932 případů, tedy 20,2 %), přičemž nejčastěji šlo o žádost o stanovisko pro uložení trestu obecně prospěšných prací a pro zprostředkování řešení konfliktu formou mediace. Rozdíly mezi jednotlivými kraji byly propastné – zatímco v severomoravském soudním kraji se jednalo o 631 případů, v Praze o pouhopouhých 30. Poznatek je o to překvapivější, že právě na hlavní město připadá značná část celkové kriminality v České republice.

Změnit nepříznivou situaci v regionech, kde spolupráce nefunguje, nebude snadné. Mimo jiné jde totiž o přesvědčení či postoje konkrétních státních zástupců a soudců, které se utvářejí mnoho let. Rozhodně by zde ale pomohl jasný signál „shora“ v tom smyslu, že rychlost trestního řízení není nejdůležitějším ukazatelem efektivity systému spravedlnosti. Uhranutí tímto parametrem, s nímž se bohužel setkáváme velmi často, je podle našeho názoru velmi kontraproduktivní. Kromě této cesty se nabízejí i další možnosti, jak úroveň vzájemné spolupráce zvýšit. Mohlo by jít například o společná školení, semináře či jiné příležitosti k setkání a výměně informací i zkušeností. Naše výzkumy například ukazují, že vzájemným vztahům mezi PMS, soudy a státními zástupci velmi prospívá společná účast v projektech „týmů pro mládež“, kde si na pravidelných schůzkách a za účasti dalších subjektů (policie, kurátoři pro mládež ad.) vyměňují poznatky o kauzách mladistvých pachatelů (Rozum et al., 2011). Oblast řešení trestné činnosti mladistvých pachatelů ostatně bývá úředníky PMS hodnocena jako nejméně problémová (Scheinost et al., 2014), což navozuje možnost přenést principy práce týmů pro mládež také do oblasti alternativních trestů pro dospělé pachatele.

Přání třetí: aby pracovníky PMS neopouštěl elán a víra v možnost napravovat pachatele

Poslední téma, které se vynoří z citovaných výzkumů a které můžeme formulovat jako přání k patnáctiletému výročí PMS, je oproti předchozím dvěma trochu na okraj. Otázky v našich dotaznících se na něj totiž přímo nezaměřovaly. Objevovalo se však v komentářích a poznámkách, které nám probační úředníci v průběhu let svěřovali. Jedná se o jejich postoje k pachatelům trestné činnosti a k možnostem či limitům práce s nimi. Můžeme říct, že naše výzkumy velmi pěkně ilustrují, jak první roky existence PMS provázelo ryzí nadšení jejich pracovníků. V alternativních trestech viděli obrovskou příležitost, jak výchovně působit na pachatele. Pro ně samotné navíc měli obecně velké pochopení a chápali jejich trestnou činnost do značné míry jako výsledek nepříznivých sociálních či jiných podmínek. Uvážíme-li, že zakladatelé probační služby i řada jejich prvních pracovníků se rekrutovala ze studentů sociální práce a příbuzných oborů, byly tyto tendence nejen sympatické, ale i přirozené.

Výzkum z roku 2013 vyznívá v tomto směru poprvé trochu jinak. Aniž bychom chtěli činit ukvapené závěry, nemůžeme se zbavit dojmu, že mezi pracovníky PMS probíhá cosi jako určitá vlna ztráty iluzí. Rozhodně to neplatí pro všechny probační úředníky, avšak některé z výroků, které jsme v dotaznících tentokrát našli, by ještě před několika lety byly ve spojení s PMS nepředstavitelné:

„Myslím si, že by bylo vhodné u nás zavést stejné opatření, jako mají na Slovensku – tj. zásada třikrát a dost...“

„Není výchovné dávat odsouzeným další a další šance...“

Probace i další alternativní tresty vycházejí z krásné myšlenky, že každý si zaslouží druhou šanci. Trestní politika v České republice však směřuje do stavu, kdy se výchovný efekt těchto „šancí“ stává sporným. V touze vyprázdnit věznice bylo provedeno několik účelových změn zákonů, které umožňují, že v případě nevykonání alternativního trestu nenásleduje automaticky trest odnětí svobody jako dříve, ale opět trest alternativní. Pachatel, který nevykoná obecně prospěšné práce, tak například nemusí zamířit do vězení, ale může mu být uložen trest domácího vězení. Nesplnění podmínek peněžitého trestu může vyústit v trest domácího vězení nebo trest obecně prospěšných prací. Motivovat klienta ke splnění uložených podmínek je tak pro probačního úředníka stále těžší.

Obdobné důvody podle nás vedou také k tomu, že některé soudy přehlížejí zprávy PMS o porušování podmínek dohledu. Vedoucí středisek nám v dotaznících poměrně často svěřovali zkušenosti s odsouzenými, kteří v rámci dohledu absolutně nespolupracovali, a soudu o tom byla opakovaně podána zpráva, avšak přesto došlo ve finále k jejich osvědčení. Politický požadavek na vyprázdnění věznic je tu jasný, avšak jak má s takovým jedincem pracovat probační úředník, když se mu vzhledem k vysoké míře recidivy na středisko záhy vrátí s dalším alternativním trestem? Jaká je autorita probačního úředníka v jeho očích? A jaké může mít tento probační úředník uspokojení z práce, když je jasné, že její výsledky neberou představitelé spolupracujících institucí dostatečně vážně? Obáváme se, že k syndromu vyhoření vede v takové situaci poměrně rychlá cesta.

Závěry

Host na narozeninové oslavě, který přináší špatné zprávy a vnáší mezi ostatní smutnou náladu, je samozřejmě špatný host. Bylo by proto chybou, abychom náš příspěvek ukončili v pesimistickém duchu předchozích odstavců. Je mnoho dobrých zpráv, které z našich výzkumů plynou a rozhodně platí, že patnáct let činnosti PMS posunulo systém trestní justice v České republice o notný kus žádoucím směrem. Řešení překážek a problémů, které jsme v tomto článku naznačili, je navíc spíše mimo možnosti samotných probačních úředníků. Jde o obecnější principy a celkové směřování kriminální politiky, za něž nenese odpovědnost PMS ani konkrétní soud či státní zástupce, ale přímo stát a vrcholní představitelé justičního systému. Na nich je, aby také oni přinesli oslavenci nějaký pěkný, pokud možno praktický dar. Jeden návrh bychom měli: co třeba připustit si, že ochrana společnosti před kriminalitou není jen o dostatečně přísných trestech pro pachatele, ale také o hledání efektivních způsobů, jak s nimi pracovat na odstranění příčin, které je ke kriminálnímu jednání vedly? Smůla pro našeho oslavence je, že takový postoj se jen těžko vyjádří ve formě sloganu dobře znějícího médiím i potenciálním voličům. Přát PMS k jejímu výročí politiky, které zajímají fakta a nikoli vlastní popularita, to by však zřejmě bylo již příliš naivní.

JAN TOMÁŠEK a **JAN ROZUM** působí jako výzkumní pracovníci v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Zabývají se především problematikou restorativní justice, probace, resocializace pachatelů a trestní politiky.

Literatura

Maruna, S. & King, A. (2004). Public opinion and community penalties. In A. Bottoms, S. Rex & G. Robinson

- (eds.), *Alternatives to Prison: Options for an insecure society* (pp. 83-112). Cullompton: Willan Publishing.
- Mayhew, P. & John, V. (2002). Cross-national attitudes to punishment. In J. Roberts & M. Hough (eds.), *Changing Attitudes to Punishment: Public opinion, crime and justice* (pp. 63-92). Cullompton: Willan Publishing.
- Moravcová, E. & Tomášek, J. (2014). Metodologické aspekty měření postojů české veřejnosti k trestání pachatelů trestných činů. *Sociologický časopis*, 50(4), 495-520, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.106>.
- Roberts, J. & Hough, M. (2005). *Understanding public attitudes to criminal justice*. Maidenhead: Open University Press.
- Rozum, J., Jarkovská, L. & Kotulan, P. (2004). *Institut dohledu u podmíněného propuštění*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P. & Tomášek, J. (2008). *Účinnost dohledu u osob podmíněně propuštěných*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P., Luptáková, M., Scheinost, M. & Tomášek, J. (2009). *Uplatnění mediace v systému trestní justice I*. Praha: IKSP.
- Rozum, J., Kotulan, P., Špejra, M. & Tomášek, J. (2011). *Probační programy pro mladistvé*. Praha: IKSP.
- Salisbury, H. (2004). *Public attitudes to the criminal justice system: the impact of providing information to British Crime Survey respondents*. London: Home Office.
- Scheinost, M., Háková, L., Hulmáková, J., Kotulan, P., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. (2013). *Trestní sankce a jejich odraz v praxi, tisku a v názorech veřejnosti*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Scheinost, M., Háková, L., Rozum, J., Tomášek, J. & Vlach, J. (2014). *Sankční politika pohledem praxe*. Praha: IKSP.
- Scheinost, M., Rozum, J., Háková, L., Tomášek, J. & Vlach, J. (2015). *Trestní sankce - uplatňování, mediální prezentace a recidiva*. Praha: IKSP.
- Štern, P., Ouředníčková, L. & Doubravová, D. (2010). *Probace a mediace*. Praha: Portál.
- Tomášek, J. (2012). Roste punitivita českých občanů? *Trestněprávní revue*, 9, 205-209.
- Van Dijk, J., Van Kesteren, J. & Smit, P. (2007). *Criminal victimisation in international perspective: key findings from 2004-2005 ICVS and EU ICS*. Tilburg: Tilburg University.
- Van Kalmthout, A. & Durnescu, I. (2008). *Probation in Europe*. Nijmegen: Legal Publishers.
- Zeman, P., Diblíková, S., Trávníčková, I. & Tomášek, J. (2010). *Názory a postoje občanů v oblasti trestní politiky*. Praha: IKSP.